

УКРАЇНСЬКА НАЦІОНАЛЬНА ІДЕЯ ЯК ІСТОРІОГРАФІЧНА МЕТАФОРА (ДО ІСТОРІЇ ГРОМАДІВСЬКОГО РУХУ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТ.)

У публікації автором через аналіз теоретичних історіософських постулатів та дослідницьких праць вчених розглядається історіографічна дефініція, що позначає прагнення українства, як нації, до самостійного державного розвитку. Ключовим концентром цього процесу визнається громадський рух другої половини ХІХ ст., який багато в чому сформував та позначив основні грані української національної ідеї. Теоретичні сенси обраної теми базуються на знайомстві автора з працями Ф. Анкерсмита, В. Вжосека, Ж. Ле Гоффа, А. Гуревича, П. Нора, Е. Сміта та ін. Окремі з їх поглядів цитуються та розглядаються у вступній частині статті. Особливе значення відводиться трактуванню «метафори», як понятійної та сутнісної категорії філософсько-історичного контексту. У розрізі аналізу напрацювань вітчизняної гуманітаристики наводяться трактування та оціночні судження відносно української національної ідеї представників громадського руху, філософів, істориків, історіографів тощо. Через проаналізований масив дослідницьких праць увиразнено розкривається значення культури, як основи для визрівання національних прагнень українського народу.

Ключові слова: українська національна ідея, історіографічна метафора, історіописання, громадський рух, культура.

В умовах сучасних методологічних підходів вітчизняного історіописання, що визначають його сучасну наукову парадигму, аби дослідити не тільки конкретний факт чи явище, а і його природу, історик не недостатньо створити лише хронологічно-описову модель історичного буття за принципом подієвості. Важливим є передусім контекст, у якому відбуваються визначені події. Саме їх сукупність, послідовність, резонанс визначають характер окремого історичного періоду. Аби вирізнити значимість доби, історична наука послуговується низкою понять/термінів/метафор, що виокремлюють той чи інший час, надаючи йому певного смислового забарвлення. Традиційно відповідні означення вбирають у себе загальну сутність окремих ключових факторів чи подій, які вплинули на епоху, визначили її зміст. Акценти, що їх застосовують історики у використанні метафоричних визначень для своїх практик, як правило, залежать від існуючої традиції зумовленої політичними та суспільними реаліями. В історіографічному полі подібні метафоричні означення (їх еволюція) являють собою зорієнтовану певним чином систему координат, рухаючись якою вчений усвідомлює специфіку взаємовпливів історичних процесів та спроб інтелектуального осягнення минулого. Можна сказати, що, з одного боку, дослідник послуговується історіографічними метафорами, аби залишатися у фарватері актуальних сенсів, що створені його попередниками та побутують в суспільстві, з іншого (часто як історіограф), відстежує та критично осмислює означені поняття, формуючи тим самим не лише науковий, а й суспільний дискурс стосовно важливих історичних сюжетів та тем. У зв'язку з цим, проблема виваженої термінології в сучасному історичному дослідженні є однією з ключових ланок, що сукупно впливають на загальний контекст наукового пошуку, його характер, стиль, а відповідно й на осягнення суті проблеми, яка вивчається. Намагання істориків об'єктивно проаналізувати й дати узагальнену оцінку процесам та явищам минулого через призму сьогодення відбувається не лише на тлі відповідної ідеологічної кон'юнктури, а й через міждисциплінарність. Відтак «об'єктивне» та «суб'єктивне» співіснують в масиві наявних дослідницьких праць в певній мірі, як боротьба за самовизначення як власне історика, так і історичної науки в цілому.

Говорячи про заявлену тему статті, передусім важливим є усвідомити те місце, яке займає сьогодні сучасна вітчизняна модель історіописання відносно тенденцій, що зумовлюють рух та трансформацію підходів здобуття та поширення історичного знання у світі. Не заглиблюючись у теоретичні викладки, варто наголосити, що сучасна тенденція розвитку історії як науки спрямована на заперечення класичної (позитивістської) моделі історіографії т.зв. неокласичною. Важливим та одним з ключових моментів тут нами визнається взаємодія наративу та метафори, як сутнісних категорій історичного пізнання в історіософських моделях міждисциплінарних студій. У цьому сенсі варто звернутися до розуміння процесів розвитку історичного знання, що

зауважуються провідними представниками західноєвропейської інтелектуальної думки. Навмисно випускаючи загальний хід думок про становлення історії як науки, представлений доробком значної плеяди знаних теоретиків, представників гуманітаристського цеху, одразу перейдемо до тлумачення суті поняття «метафора», наявне в працях Ф. Анкерсмита та В. Вжосека. Одним з ключових тверджень першого з них є думка про те, що область метафоричного завжди існувала в трансценденталістській історичній теорії, відповідно зумовивши її подальшу трансформацію у бік традиційної академічної історії. Авторами вступної редакційної статті до першого російського видання (2003) праці «История и тропология: взлет и падение метафоры» під назвою «Ф. Анкерсмит и «новая» философия истории» зазначається, що метафора в історичному дослідженні стала автономним інструментом аналізу, здатним прояснити розуміння минулого. Сам автор згаданої книги зауважує наступне: «Можливо, що метафора взагалі є найбільш потужним лінгвістичним інструментом, який ми маємо в нашому розпорядженні для перетворення дійсності в світ, здатний адаптуватися до цілей і завдань людини. Метафора «антропоморфує» соціальну, а іноді навіть фізичну реальність <...> метафора завжди надає нам можливість розглядати менш відому систему у термінах більш відомої. Трансформація по-справжньому [незнайомого – Т.Н.] в знайоме – сутність метафори» [44, р. 13].

Аби більш повно усвідомити значення поняття «метфора» для вітчизняного історіописання в цілому та заявленої нами теми зокрема, варто ознайомитися з наступним твердженням Ф. Анкерсмита: «Метафора завжди вимагала від історика і його аудиторії визнавати важливість того, що легко піддається метафоричній організації: чи це реалізовано в уявленнях про національну державу, інтелектуальний рух, соціальний клас тощо» [1, с. 63-64]. Більш предметне розуміння поняття метафори в історичному наративі Ф. Анкерсміт виклав у «Шістьох тезисах з нарративної філософії історії». Розглядаючи наратив, як форму інтерпретації минулого, вчений зауважує, що метафора та нарративна інтерпретація утворюють основу мови [1, с. 77], разом з тим, на його думку, здатність історика створювати (метафоричний) нарративний простір є найбільш сильним (дієвим – Т.Н.) засобом в його інтелектуальному арсеналі: «Найкращий історичний наратив – це найбільш метафоричний наратив, історичний наратив з найбільшим простором» [1, с. 77]. Утверджуючи метафору, як певну інтелектуальну якість в історіописанні, Ф. Анкерсміт доводить її органічність як у філософії історії, так і культурній парадигмі історичного процесу в цілому.

Особливої уваги, на наш погляд, заслуговує розуміння історіографічної метафори у концепції «культурного приписування» польського дослідника В. Вжосека, де одним з виділених складників історіописання виступає саме архетип історичного мислення, а його виокремлені категорії постають у якості історіографічних метафор. У статті «Історіографія як гра метафори: долі «нової історичної науки» (1991) В. Вжосек спирається на розуміння поняття «історія», сприймаючи його передусім як галузь «культури», акцентуючи тим самим на зміні традиційної історіографічної парадигми неокласичною моделлю дослідницьких практик: «Ставлення сучасної історичної науки до минулого, особливо віддаленого, теж є не що інше, як відношення однієї культури до іншої. Історична наука, як складова частина культури, сприймає всі її особливості. Але антропоморфізація світу – це людське, гуманістичне насичення його метафорами. Адже всяке осмислення світу – оскільки воно відбувається в сфері культури – є властива цій культурі метафора світу. Дана культура осягає світ, використовуючи такі метафори. Вони нездоланні; відмовитися від них означало б відмовитися від даної культури, означало б неможливість порозуміння всередині даної культури. Таким чином, в завдання епістемології історії може входити, зокрема, з'ясування того, яким чином мінливість або стійкість метафор тієї чи іншої культури обумовлює її історичні образи, характер історичного мислення і як наслідок природу історіографічних образів світу» [3, 60-61]. Порушуючи тему пошуку синтезуючої метафори у контексті «нової історичної науки», В. Вжосек зазначає, що увага історика має зосереджуватися на вивченні образу людських дій, менталітеті, культурі – усьому, що в історичній реальності є суб'єктивним, пов'язане зі свідомістю: «Можемо сказати, що виникає соціальна історія культури як метод пізнання і культури, і минулого взагалі. Суб'єктивне – тепер уже скоріше суспільно-суб'єктивне, а не суб'єктивно-індивідуальне – розглядається як спосіб вловити історичну ситуацію в цілому» [3, с. 72].

Слідом за А. Гуревичем та Ж. Ле Гоффом, В. Вжосек ставить питання – чим є та чим має стати історична наука з огляду на природній розвиток суспільства та інтелектуальної думки в ньому? На його думку, її перебування в академічних шатах, відділило історію як суспільну науку

від сфери культурного резонансу, отже, вона перестала відчувати зв'язок з власним «Я». Отже, неможливими в науковому сенсі виглядають її моделі, запозичені без врахування сучасних тенденцій гуманітарного знання.

Повертаючись до питання архетипу історичного мислення, зауважимо, що його фундаментальними категоріями В. Вжосек бачить загальні ідеї генези та змінності – «без них історичний дискурс є неможливий» [4, с. 171]. Саме їх вчений називає історіографічними метафорами й надає функцію культурного приписування. Він називає їх «співтворцями образу досліджуваної культури, що постає внаслідок зусиль історика» [4, с. 172]. Досліджуваний істориком світ, за В. Вжосеком, вплетений в мережу метафор, властивих сучасній культурі: «Наше пізнання минулого ми маємо представити в мові нашої культури» [4, с. 172]. Визнаючи суб'єктивність практик історіописання, він вказує, що істини, які прагне розкрити історик, визначені вибором історіографічних метафор, що організують його дослідження: «Істина в історії є істиною метафоричною. Її прийняття визначає обставина, чи пропонований істориком образ минулого задовольняє наявні в культурі очікування на уявлення людського світу як процесуального і соціального, світу історії, що є конгломератом триваючих, незалежних від волі окремих особистостей, понадіндивідуальних явищ» [4, с. 175].

В контексті загального розгляду метафори, як ознаки історіописання, окрему увагу В. Вжосек приділив «метафорі людини» та пов'язаній із нею перспективі антропоморфізування й персофінікування історіографії. Наслідком цього процесу вчений називає ту обставину, що історична інтерпретація в класичній історіографії виступає суб'єктивним аналізом, оскільки сенси подієвої дійсності беруться від актантів, що її генерують, тобто від «Індивідуальних Дієвців» [4, 188]. Таким чином, зі значення метафори також виводиться пряма суб'єктивна залежність між історичним процесом та історичним текстом, у якому його відображено.

Отже, розглянувши трактування поняття історіографічної метафори в її широкому значенні, варто вказати на те, що в умовах зміни історіографічної парадигми позитивістські на неокласичні моделі історіописання зберігають своєрідний місток, у вигляді якого виступає саме метафорична конструкція смислів історичних подій (метафора), а її змістовне навантаження формує предмет дослідження. Обравши котрусь з моделей та оздобивши їх відповідними метафорами, дослідник може вийти на ті сенси, які він бачить особливо актуальними.

Контекст метафори в історичному дослідженні не виключає надання їй вужчого, тотожного до термінології, значення. Здійснений нами у попередніх працях огляд та аналіз наукової літератури, що своїм предметом бачить дослідження громадівського руху другої половини XIX ст. дозволив виявити значну кількість термінів та понять, що застосовуються як дослідниками, так і сучасниками для позначення певних якісних ознак та характеристик тих процесів, що окреслилися узагальнюючим терміном «національне відродження». Так, з розвитком суспільної думки з'являлися терміни, в основі яких закладено проблематику самоусвідомлення українців – Хохломанство, Хлопоманство, Народництво, Мужичтво, Українофільство, Україноманство, Українолюбство. Як продукт назрілої суспільної полеміки, вони вийшли за межі суспільного дискурсу та стали вживаними у наукових дослідженнях істориків. Поруч з цим у дослідницьких працях науковців доволі звично бачити триєдину формулу «Народ-Нація-Держава». Від цього тріумвірату понять походять наступні історіографічні дефініції: Націєтворення, Національне питання, Національна справа, Національний міф, Національний рух, Національна свідомість, Національне життя, Національно-визвольна боротьба, Державність, Державотворення тощо. Вживання назви «Україна» в якості етнічного та культурного реперу самоідентифікації наукової та творчої еліти та власне як державного утворення додало до наявної термінології наступний синонімічний ряд: Українська ідея, Українська справа, Український рух, Український міф та ін. Разом з цим, фігурують й узагальнені поняття: Етнічність, Соборність, Ідентичність, Українськість.

Далі у контексті подальшого розкриття теми поняття «українська національна ідея» розглядатиметься нами, передусім, як історіографічний термін, що наділений потужним метафоричним змістом, резонанс від якого впродовж тривалого часу формує не лише історичний, а й широкий міждисциплінарний та ідеологічний дискурси. Завданням даної розвідки ми, передусім, бачимо потребу поставити проблему вивчення цього поняття, як одного з ключових сегментів, що визначив еволюцію національної історичної думки. На наш погляд, у вказаному тематичному та хронологічному сенсі процес його формування має стати предметом детального розгляду як у теоретичних історіософських концепціях, так і в історіографічних студіях.

Отже, саме в історіографічному контексті українська національна ідея бачиться нами в якості метафори, що формулює предмет дослідницького пошуку у вивченні національного відродження другої половини XIX ст. та його невід'ємної складової – громадівського руху.

Українське державотворення є багатовимірним процесом, що поєднує в собі різні аспекти політичного, суспільного та культурного буття соціуму в межах тих чи інших історичних періодів, позначених складними перипетіями історичного генезису. Суспільні конгломерати, об'єднані спільним економічним базисом, культурними рисами, територією та атрибутами державності, що переживають послідовні фази як неусвідомленості, так і навпаки загострювання державницьких рухів та процесів, спрямованих на зміну прийнятого політичного шаблону, утворюють власну модель історичної пам'яті, на основі якої постає їхня ідейна єдність. Цей універсальний шлях є неодмінним атрибутом історії становлення будь-якої нації. В останні роки проблема національного чиннику в дослідницьких студіях вітчизняних науковців набуває помітної актуальності. Існує значний масив праць, де у предметному полі окреслено різнобічні аспекти, пов'язані з національною ідеєю, подано оцінки та визначення, що характеризують розвиток української нації, вирізняють окремі етапи та, зрештою, засвідчують доволі складний процес її становлення. У цьому сенсі слід вказати на публікації вітчизняних авторів О. Сухого, О. Купріяничук, Г. Касьянова, І. Колесник, О. Толочка. Як окрема історіографічна дефініція, «національна ідея» постає у працях історіографів Я. Калакури, А. Коцура, польського дослідника В. Вжосека, а також низки вітчизняних істориків, політологів та філософів, зокрема С. Возняка, І. Гирича, О. Гринів, Т. Гунчака, Ф. Медведя, Ф. Канака та ін. [5, 6, 8-10, 11, 13, 22, 23, 25, 26, 29, 31, 34, 40].

Відома українська письменниця Л. Костенко в контексті власного сприйняття процесу вітчизняного націстворення доволі стереотипно та водночас ємко висловилася щодо існуючої парадигми сприйняття українцями самих себе: «Українці – це нація, що її віками витісняли з життя шляхом фізичного знищення, духовної експропріації, генетичних мутацій, цілеспрямованого перемішування народів на її території, внаслідок чого відбулася амнезія історичної пам'яті і якісні втрати самого національного генотипу. Образ її спотворювався віками, їй приписувалася мало не генетична тупість, не відмовлялося в мужності, але інкримінувався то націоналізм, то антисемітизм. Велике диво, що ця нація на сьогодні ще є, вона давно вже могла б знівелюватися й зникнути. Фактично це раритетна нація, самотня на власній землі у своєму великому соціумі, а ще самотніша в універсумі людства» [28, с. 46-47].

Зазначений вислів лише підкреслює актуальність вивчення генезису поняття «українська національна ідея» та його сутнісних аспектів. За І. Дзюбою, «національна ідея виникає в кризові чи поворотні моменти національної історії як спроба осмислити місце і призначення та перспективи своєї нації в контексті власного досвіду та світової історії» [14, с. 65]. На думку С. Возняка, теоретичне й філософське осмислення української національної ідеї відбулося в XIX ст. При цьому дослідник трактує її як теоретичний вираз самоусвідомлення українським народом своєї самотності та індивідуальності, власної самоцінності, права на самовизначення та самостійний розвиток, на національну незалежність [6].

Розглядаючи національну ідею як проблему гуманітарної науки, О. Гринів виокремлює чотири основні групи її трактування в науковому дискурсі: 1) заперечення самої української національної ідеї; 2) відмова від її визначення через всеосяжність цього поняття; 3) ототожнення національної ідеї з національним ідеалом, національною ідеологією, концепцією, доктриною тощо; 4) синтетичний погляд на неї в соціальному часі і «соціалізованому просторі». Виходячи з відсутності категоріально-понятійного апарату цього поняття в працях, О. Гринів пропонує своє визначення: «Національна ідея – це концентровано оформлена під впливом національної еліти суть нації як певної людської спільноти та її роль у світовому процесі» [11, с. 6]. М. Розумний зазначає, що у широкому розумінні здійснена національна ідея не є окремим поняттям чи сукупністю смислів, а виступає як принцип єдності інтерпретацій, який дослідник називає співпадінням культурних кодів [37, с. 23].

У тлумаченні Ф. Медведя, національна ідея постає як загальна рефлексія нації (людини) над питаннями сутності національної спільноти та сенсом її існування. На його думку, це своєрідний духовний стан народу, його менталітет, що формується залежно від традицій, культури, всього середовища буття людини і водночас впливає на них, як джерело культурно-історичної динаміки нації. Крім того, дослідник зауважує на тому, що національна ідея виступає духовним каталізатором національного відродження і вищим проявом політизованої національної свідомості [34, с. 37].

У бездержавний період вітчизняної історії основну функцію національного самовизначення відіграла саме культурна самобутність. Виходячи з цього, в системі вітчизняного історіописання, в контексті вивчення теми національного відродження XIX ст. здебільшого фігурують культурницькі аспекти, висвітлюється їх вплив на формування суспільно-політичних настроїв та подальшого руху державницьких ідей. На думку відомого британського вченого Е. Сміта, «уявлення, ніби кожна нація повинна мати свою державу – поширений, проте не необхідний висновок з центральної доктрини націоналізму, і це показує нам, що націоналізм – це головним чином культурна доктрина або, висловившись точніше, політична ідеологія з культурною доктриною в центрі» [39, с. 24]. Глобальне значення культури в сенсі історичного буття підкреслюється й іншими дослідниками. Вище нами наводилося бачення культури, як загального всеохоплюючого тла різночасової історичної реальності, висловлене польським дослідником В. Вжосеком. З ним погоджуються й вітчизняні науковці. За висловом Т. Гунчака, «культура як цілісність національного надбання – це не виключно історичне явище, яке відбулось. Навпаки, це радше діалектичний або динамічний процес, який перебуває у безперервному стані творення» [13, с. 9]. Визнаючи основоположну роль культури у процесі формування нації, що бачиться нами як послідовний синтез матеріально-духовного життя суспільства, зауважимо на думці відомого теоретика вітчизняного державотворення В. Липинського, який зазначав, що без традиції немає культури, без культури немає нації [32, с. 70]. Вітчизняний філософ Ф. Канак твердить, що національна ідея постає підсумковим зображенням, синтезом особливостей культури, історії, самосвідомості етносу, як погляд нації на себе [23, с. 20].

Отже, з наведеного вище огляду можна зробити висновок, що формування нації та національної культури йде паралельним шляхом, доки цей процес не завершується фактом створення самостійної держави як завершальної фази національного самоусвідомлення. Таким чином, бачимо прямий взаємозв'язок розвитку культури та прагнення народу до національного самовизначення.

Безумовно, одним з ключових центрів формування українського національного «Я» виступає період XIX ст. Саме у цей час постало питання про те, яким є майбутнє українського національного проекту не лише в культурно-духовному а й у політичному сенсі. Пошук українцями самих себе на підвалинах історичного минулого та традиціях народної культури сформував умови для подальшого втілення власних політичних амбіцій. Вагоме місце в цій справі посідають як окремі постаті, так і інтелектуальні співтовариства. Одними з найпомітніших осередків у форматі українського національного руху були т.зв. Громади. Чи мали ці об'єднання суто культурницьку основу, чи на меті їх представників від початку, нехай і підсвідомо, закладалося прагнення до незалежного державного існування? Сьогодні, на наше переконання, це питання має виступати одним з головних акцентів вітчизняного історичного дискурсу, адже історичне минуле саме у проекції державницьких змагань потребує переосмислення та віднайдення тих ключових реперів, відштовхуючись від яких ми зможемо усвідомити ті прагнення та ідеї, що закладалися попередніми поколіннями українців. Через вивчення масиву джерел та аналіз історіографічних матеріалів вкрай важливо вийти на усвідомлення того, чим була українська національна справа на момент її зародження і чим вона стала сьогодні. З'єднавши усі ланки цього процесу в єдиний ланцюг, ми зможемо претендувати на більш повне та об'єктивне бачення свого місця як нації в контексті світової історії та культури.

Актуалізація вивчення цього складного питання тим більше потрібна сьогодні, бо пам'ять про ці події пройшла через ідеологічні жорна комуністичного періоду. Академік М. Жулинський з цього приводу зауважує: «Найглибшою травмою, яка болісно вражає національну свідомість і пульсує в пам'яті наступних поколінь гірким звинуваченням варварству, накладає зловісну тінь на цивілізаційний розвиток суспільства, є вандалізм у сфері інтелектуально-духовного життя <...> Народна душа хвора і її нездатність до самоорганізації є передусім проблемою моральною. І це є хворобою національної культури. Український світ, як історія, не має об'ємного культурного образу, індивідуальної цивілізаційної виразності, наш національний горизонт внутрішнього досвіду ще вповні не відкритий для української людини і для неї проблема набуття власної батьківщини не є усвідомленою...» [19, с.7-8].

Традиційно у вітчизняних історичних студіях особлива увага дослідників звернена саме на періоди позначені сукупністю важливих подій, що справили визначальний вплив на розвиток національного життя українців. Разом з тим, кожен з таких періодів наштовхувався на жорстку

реакцію заперечення з боку існуючих політичних суверенів. Останні, як відомо, використовують свою владу, аби пригнічувати інакомислення доти, доки здатні забезпечувати власну ідеологічну могутність. У випадку з Україною у розглядуваний період такими в першу чергу слід вважати Австро-Угорську та Російську імперії. За І. Янковим, динаміка конструювання ідентичності в умовах внутрішньої колонізації передбачає інтеріоризоване насильство, тобто присвоєння цінностей, у процесі формування сувереном власного націоналізму [43, с. 257]. Тези про «внутрішню колонізацію» у праці А. Еткінда доводять, що імперська позиція Росії, як суверена, підвела під цей процес не лише військово-політичний, а й культурний базис: «Географія, історія та політика стиснули російську культуру XIX століття, створивши в ній складки, які з'єднали те, що в інших імперських культурах поділялося океанами або тисячоліттями» [42, с. 379]. Цю дослідницьку тезу побіжно доводить думка П. Куліша, який вказуючи на культурницьку експансію Росії зазначив наступне: «Так наші восточні сусіде самою перевагою власті, сили, достатку позбавили нас у свою чергу національного верховіття і вслідили той елемент національної житні, котрий у людей наукових уважається за найперший. Не роблячи нам ніякого насильства, вони вичеркнули нас із книги живих націй, а давню нашу національну давнину присвоїли собі як річ, про котру, за нашим мовчаннем, ніхто інший не озивався» [30, с. 122].

За твердженням Т. Гундорової, етнічні і расові відмінності зумовили культурно-політичний спротив російській колонізації, формою якого, зокрема, у XIX ст. виступала в т.ч. боротьба за право існування українськомовної літератури, театру, науки [12]. Аналізуючи історіографічну парадигму українського культурно-національного відродження, О. Караульна відмічає, що саме ідея української національної ідентичності активізувала патріотично налаштовану інтелігенцію на культурно-етнографічну, літературну, мистецьку діяльність та на здобуття державної незалежності [24, с. 102]. На думку авторитетного вітчизняного дослідника І. Гирича, зазначений процес, розпочавшись в середовищі кирило-мефодіївців «українським месіанським кличем» М. Костомарова – «Книгою буття українського народу», був підтриманий зачинателем українського громадського руху В. Антоновичем, котрий «проголосив ідею культурної сепарації всього українського від російського» [7, с. 37].

Громадський рух, що виступив одним з найпомітніших проявів національного відродження, зокрема його українофільський характер, зумовив упереджену негативну реакцію з боку влади. До її проявів належать утиски просвітницької інтелігенції, широковідомі заборони української мови (Влуєвський циркуляр, Емський указ), згорання ліберальних реформ. Ця ситуація загострила полемічний дискурс з боку провідних інтелектуалів, в т.ч. –представників українських Громад. Окрім тогочасних етнографічних та історичних студій, саме у ньому можна побачити прояви зародження національної самосвідомості. Так, згаданий вище В. Антонович у «Записці в справі обмежень української мови» зауважує: «Национальностью мы называем совокупность антропологических, этнографических и духовных признаков, которыми отличается одна группа человечества от другой. <...> При больших усилиях можно, конечно, истребить какой-нибудь внешний признак национальности: например, воспретить национальный костюм, национальную архитектуру или, в редких случаях, национальный язык, но от такого истребления <...> национальность не исчезает» [2, с. 88]. Своє бачення щодо тогочасного українського ідейного простору у «Чудацьких думках про українську національну справу» висловив М. Драгоманов: «Наскільки нам звісна історія й теперішній стан Європи, то ми можемо сказати, що не було й нема такої нації й національної держави, де б не було свого «обрусенія» або й не зосталося слідів його й досі, і що, значить, системи, подібні обрусенію, суть ознакою не певної національності, а певного порядку громадського, котрий відповідає певному періодові зросту народів. Оглядаючи історію всіх культурних народів, ми мусимо прийти до виводу, що система примусової національності є такою ж всесвітньою проявою в громадському життю, як і система примусової релігії» [16, с. 72].

Чи не вперше про існування метафори «ідея» в контексті самовизначення українців як нації помічаємо в інтелектуальній спадщині члена Петербурзької Громади П. Куліша. Зокрема у своїй статті «Вплив поглядів П.Куліша на формування української національної ідеї» Д. Контратьєва цитує його лист до П. Глібової від 12 листопада 1860 р.: «Наша ідея ще в сповиточку, і навіть такі люди, як Ви, сумніваєтесь, щоб вона не загинула в пелюшках. Але з нас досить, що вона народилась і існує» [30, с. 53]. П. Куліш бачив «національну тропу» предків в «рідних традиціях і в рідному слові з Руссю простолюдною» [30 с. 120]. Базуючись на цьому усвідомленні, у своєму відомому творі «Зазивний лист до української інтелігенції» (уперше був опублікований у

авторській збірці «Хуторна поезія» 1882 р.), він висловив низку важливих постулатів, що окреслили національну спрямованість культурних прагнень в середовищі прогресивної проукраїнської інтелігенції. Зокрема, суть його звернення формують вжиті ним наступні означення: «національне верховіття», «національна жизнь», «національна мова», «національне право», «національна правда», «національне діло», «національна свобода», «національна нива», «національний дух». Крім того, він вдається до низки ототожнень, де, для прикладу, народна (сільська) пісня постає, як «орган національного самопочуття», а історія народу, як «національна давнина» та «жизнь нації». П. Куліш стверджує: «Найбільше ж величче української нації явне з того, що, zostавшись без церковного, політичного, воїнського і наукового передовництва, спромоглась вона видати з себе самобутню літературу і затривожила не помалу силоміцних єдинителів Русі» [30, с. 131]. Вбачаючи у просвітництві та науці чи не єдиний потенціал для національного відродження, він формулює основну закличну тезу свого «зазиву»: «Виставмо, миле браттє, на високостях науки і літератури наше національне знамено» [30, с. 133]. Основним завданням свідомої інтелігенції він бачить «проповідання української національності» за допомогою наукового поступу: «Дійшовши, з прогресом кругосвітньої наукової праці, тієї правди, що безкрай і безмірний космос, у величезних і найменших творивах Божих, дає нам закон громадянського життя і розумового прямування, кладемо її в основу нашого проповідання української національності і духовної свободи» [30, с. 135]. Головну мету цієї справи П. Куліш вбачає у тому, аби «посіяти серед народної темноти і бідноти таких проповідників науки, котрі при нагоді могли із приниженої до землі маси викликати до свого гурту природних, рукою Божою засіяних «чад премудрості» і вкупі з ними утворити націю самочутну, саморозуміючу, на своїй дорозі видючу, про свою будучину дбайливу» [30, с. 124]. Таким чином П. Куліш виголосив ті основні постулати, що були властиві українському громадівському рухові, упродовж усього періоду його існування.

Національний орієнтир діяльності громадівців засвідчив у своїх спогадах представник Київської громади К. Михальчук: «... під його (В. Антоновича – Т.Н.) проводом наша «громада» стала тим кадром в національно-культурному рухові українства, який прямував до відродження нації...» [35, с. 220]. Так, С. Єгунової-Щербина, учасниця Одеської Громади, згадує, що та «... була й великим культурним огнищем, де розвивалась і міцніла самосвідомість України» [17, с. 189]. За визначенням громадівця Г. Лазаревського, цей період дістав визначення «епохи українофільства». Зокрема він так відгукується про нього у своїх спогадах: «Ніби відкрито було нараз Україну, українську мову, й українська інтелігентна молодь захоплювалась усім українським, захоплювалась багатством української історії, милозвучністю української мови» [36, с. 10]. Згадуючи про своє навчання у Київській духовній академії, близький до Київської Громади визначний громадський діяч та науковець О. Лотоцький зауважував: «З погляду національного за мого часу не було яких будь ідейних українських течій, що свідчили б про глибшу національну свідомість учнів семінарії. Але твердо держалася українська стихія, остільки твердо, що майже всі столітні заходи обрусенія не вплинули навіть остільки, щоби витиснути з ужитку мову українську. Мова між самими семінаристами вживалась виключно українська» [33, с. 35]. У своїх спогадах громадівець Є. Чикаленко зазначає, що «в часи національного відродження народу національна інтелігенція його перше всього і найбільше інтересується філологією та історією того народу» [41, с. 111].

Більш окреслених та конкретних форм бачення національної ідеї в середовищі громадівців набули ближче до кінця XIX ст., коли розповсюдженими стали радикальні суспільні течії й молодому поколінню громадівців довелося конкурувати з ідеями соціалістів-революціонерів. Учасник громадівського руху, письменник Б. Грінченко відмічав: «Доки українська нація не здобуде всіх своїх прав як нація доти питання національні будуть стояти в нас – і в Росії, і в Австрії – на першому плані, доти самому народолюбству буде шкідливою річчю повставати проти українського націоналізму» [15, с. 112].

У XX ст. формування інтелектуального дискурсу навколо національної ідеї, як синкретичної за своїм значенням метафори, перейшло із суспільної у наукову площину й посіло чільне місце у вітчизняній історіографії. Зокрема, важливою віхою у цьому процесі стала діяльність історичної школи М. Грушевського. Сам вчений, в контексті оцінки діяльності Кирило-Мефодіївського братства, зауважив наступне: «ми вперше бачимо спроби теоретичного формування української ідеї в політичній і суспільній сфері в дусі прогресу і свободи» [20, с. 10]. Першими спробами зафіксувати національні змагання доби українського національного

відродження другої половини XIX ст. стали публікації спогадів учасників громадського руху та свідків цього процесу, ініційовані М. Грушевським в часописах «Україна» та «За сто літ». Зокрема, в опублікованих спогадах С. Русової українська ідея стає метафоричним означенням діяльності члена Київської та Полтавської громад Л. Жебуньова: «...він сам зрозумів, що він українець і мусить віддати свої сили не загально-російській революції, а українському рухові, який щойно народжувався на той час; мусить працювати, щоб збудити національну свідомість в українському народі; мусить стати на оборону прав української культури перед вищими російськими колами. З заслання він повернувся вже свідомим українським діячем і справді зробив багато корисного для українського відродження, як завзятий пропагандист української ідеї і серед вищих верств суспільства, і в народній масі» [38, с. 172].

У національній історіографії першої третини XX ст. Громади постали, як об'єднання національно свідомої інтелігенції, українофільські товариства, що утворили своєрідний культурний конгломерат та представляли собою інтелектуальне середовище, в якому постала українська національна ідея. Один з перших дослідників Старої Київської громади історик І. Житецький, даючи узагальнюючу характеристику її членам, твердить наступне: «Об'єднувала їх одна національна українська ідея на демократичному ґрунті, об'єднували спільні симпатії і антипатії, одна загальна течія відродженої і натхненої віри в українську народню самостійність, любов до рідного краю і люду» [18, с. 124-125].

В радянську добу перервана історіографічна традиція зумовила практичне зникнення з наукового дискурсу наукової термінології, пов'язаної з національним фактором у її первинному значенні. Вживання останньої по відношенню до українського національного руху перетворився на суто ідеологічну профанацію. Відбулася підміна понять, коли творців національної ідеї, як майбутньої державної ідеології, у кращому випадку представляли як виразників ідейних прагнень «народних мас», що скеровували їх до визволення від царизму. Натомість потрапляння в офіційну історичну літературу будь-якої згадки про українську національну ідею набувало відверто негативного забарвлення. Згубний вплив цього процесу прямо позначився не лише на фактологічний, а й методологічний складовий історичних студій. Суттєво збіднілими виявилися цілі пласти історіописання, зокрема й антропологічно-біографічний вимір.

З проголошенням незалежності української держави у 1991 р. настав черговий етап вітчизняного історіописання. Історіографічний доробок сучасних науковців засвідчує значну увагу з боку останніх до теми розвитку української національної справи, що постала на тлі суспільно-економічних та політичних процесів у Європі та Російській імперії у другій половині XIX ст. Відзначимо, наявність двох основних паралелей, якими рухалася історична думка упродовж кінця XX – початку XXI ст. у вивченні процесу українського національного відродження. Це передусім культурна та політична складові. Сучасні студії розглядають цей процес в хронологічних межах від кінця XVIII – до початку XX ст. Громадський рух, як один з його важливих сегментів займає відтинок, що накладається на усю другу половину XIX ст. При цьому окрема увага також відводиться процесам, що розгорнулися на початку XX ст. На сучасному етапі українська національна ідея виходить за межі виключно термінології й постає у вигляді історіографічної парадигми, де, як метафора, набуває вже якості дисциплінарної ознаки, що формує ключовий вектор вітчизняного історіописання. Його яскравими представниками в контексті вивчення українського державотворення у XIX ст. виступають науковці: А. Катренко, А. Коцур, О. Реєнт, В. Сарбей, С. Світленко, Н. Щербак та ін. Так, у праці Л. Іванової та Р. Іванченко «Сучільно-політичний рух 60-х рр. XIX ст. в Україні: до проблеми становлення ідеології» зауважується на тому, що на тлі аналізу суспільно-політичних змін, спричинених процесом національного відродження, розвиток національної ідеї увійшов у нову фазу суспільного буття. Зокрема, авторками відзначається наступне: «діяльність громад ознаменувала собою початок масового національного руху на українських землях Подніпровської України, а їхні теоретичні надбання стали основою для вироблення в майбутньому незалежницької державної політичної програми <...> Діяльність громадівців заклала основу для вироблення національної об'єднаної ідеології» [21, с. 308-309].

Отже, спираючись на вказані ознаки та сутнісні характеристики, можемо відзначити, що українська національна ідея, як історіографічна метафора отримала кілька етапів свого побутування.

Перший (середина XIX – початок XX ст.) – поява у суспільному дискурсі українофільської інтелігенції для окреслення власної самосвідомості.

Другий (перша третина ХХ ст.) – перехід в наукову площину, застосування терміну представниками вітчизняної історичної думки у висвітленні процесів національного відродження другої половини ХІХ ст.

Третій (1930-ті – кінець 1980-х рр.) характеризується штучним спотворенням та фактичним нівелюванням значення поняття «українська національна ідея», підміною суті цього явища та тих процесів, які ним позначаються; привнесенням негативного контексту у розуміння національного фактору – тлумачення його як «антинародний».

Четвертий (1991 – до сьогодні) – перетворення у якісну ознаку (фактор, парадигму), яка визначила вектор відродження та становлення національної історіографії.

Слід зауважити, що на сучасному етапі, завдяки міждисциплінарним підходам та тенденціям універсалізації гуманітарного знання, українська національна ідея виходить за межі виключно історіографічного дискурсу. Вона являє собою універсальну якість у самоусвідомленні українського народу, як і належить метафорі, формує місток між сприйняттям історичного минулого та майбутнім шляхом розвитку суспільства. Через історіографічний та суспільний дискурс відбувається потрапляння цього поняття до категорії історичної пам'яті та ментальних сенсів суспільства. Тож, як ми зазначали на початку цієї публікації, процес вивчення його еволюції як в науковій, так і суспільній площині повинен стати предметом прискіпливої уваги науковців: істориків, філософів, політологів, культурологів, етнологів та ін.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Анкерсмит Ф. Р. История и топология: взлет и падение метафоры / пер. с англ. М.Кукарцева, Е.Коломоец, В.Кашаев / Ф.Р.Анкерсмит. – М.: «Канон+» РООИ «Реабилитация», 2009. – 400 с.
2. Антонович В. Записка в справі обмежень української мови. В кн.: Син України: Володимир Боніфатійович Антонович. У 3-х томах. Т.2. / В. Антонович. – К.: Заповіт, 1997. – 448 с.
3. Вжосек В. Историография как игра метафор: судьбы «новой исторической науки» [Электронный ресурс] / В.Вжосек // Одиссей: Человек в истории / АН СССР. Ин-т всеобщ. истории. – М.: Наука, 1991. – 1991: Культурно-антропологическая история сегодня / Отв. ред. А. Я. Гуревич. – 192 с. – Режим доступа: <http://abuss.narod.ru/Biblio/vzhosek>.
4. Вжосек В. Історія-Культура-Метафора. Постановня неklasичної історіографії; Про історичне мислення: Монографія / Войцех Вжосек; пер. з польськ. В.Сагана, В.Склокіна, С.Серякова; наук. ред. А.Киридон, С.Троян, В.Склокін. – К.: Ніка-Центр, 2012. – 296 с. – (Серія «Ідеї та Історії»; Вип. 7).
5. Вжосек В. Классическая историография как носитель национальной (националистической) идеи / В.Вжосек // Диалог со временем. – №30. – 2010. – С.5-13.
6. Возняк С. Національна ідея як концентрований вияв ціннісних орієнтацій українського народу: віхи історичного розвитку [Електронний ресурс]. / С.Возняк // Режим доступу до ресурсу: newright.primordial.org.ua/voznyak.
7. Гирич І. Б. Коли з'явився політичний українець [Електронний ресурс] / Ігор Борисович Гирич // Український тиждень – № 34(251) – 2012. – С. 36-38.
8. Гирич І. Б. Українські інтелектуали і політична окремішність (середина ХІХ – початок ХХ ст.): Монографія / І.Б. Гирич. – К.: Український письменник, 2014. – 496 с.
9. Гирич І. Київські ідеї і українська справа / І.Гирич // Пам'ять століть. – Травень-червень, №3. – 1998. – С.5–23.
10. Гирич І. Формування модерної української нації. Теорія і суспільні виклики (друга половина ХІХ ст.) / І. Гирич // Історія і суспільствознавство в школах України: теорія та методика навчання. – 2011. – №5. – С.39–42.
11. Гринів О. Українська національна ідея як проблема науки. / О.Гринів // Етнічна історія народів Європи: зб. наук. пр. / Київ. нац. унт ім. Т.Шевченка. – К., 2001. – Вип. 9. – С.4–8.
12. Гундорова Т. «Внутрішня колонізація» – повторна колонізація [Електронний ресурс] / Т.Гундорова // Критика. – №9–10 (167–168). – 2011. – Режим доступу: krytyka.com/ua/articles/vnutrishnya-kolonizatsiya-povturna-kolonizatsiya.
13. Гунчак Т. Вступне слово наукового редактора / Т.Гунчак / В кн.: Тисяча років української суспільно-політичної думки. У 9-ти т. – К.: Дніпро, 2001. – Т.9. 1989-2001 роки / Передм., упор., прим. Ю.Шаповал. – С. 7–11.
14. Дзюба І. Ідеологічні децибелі «діалогу культур». / І.Дзюба // Сучасність. – 1998. – Ч.11. – С.63–88.
15. Діалоги про українську національну справу. Листи з Наддніпрянської України. В кн.: Тисяча років української суспільно-політичної думки : у 9-ти т. – К. : Дніпро, 2001. Т.5 – Кн.2. – (Кінець ХІХ – початок ХХ ст.) / Упор., прим. О. Сліпущко. – С. 100–118.
16. Драгоманов М. Чудацькі думки про українську національну справу. Видання третє / М. Драгоманов. – Київ: Друкарня А.І.Гросмана, 1913. – 159 с.

17. Єгунова-Щербина С. Одеська громада кінця 1870-х років. Спомини // За сто літ. – 1928. – №2. – С.189–199.
18. Житецький І. Київська громада за 60-тих років. / І.Житецький // Україна: науковий двохмісячник українознавства. – 1928. – Кн.1. – С.91-125.
19. Жулинський М. Г. Як вгамувати духовну справу, або пошуки шляхів набуття втраченої батьківщини / М. Г. Жулинський // Наукові записки. Том 18, Теорія та історія культури / Національний університет «Кисво-Могилянська академія». – К.: КМ «Academia», 2000. – С.5–15.
20. Іванова Л. Г. Громадівський рух 60-х рр. XIX ст. в Україні: проблеми, ідеологія / Л.Г. Іванова, Р.П. Іванченко. – К.: МЛП, 1999. – 128 с.
21. Іванова Л. Г. Суспільно-політичний рух 60-х рр. XIX ст. в Україні: до проблеми становлення ідеології / Л.Г. Іванова, Р.П. Іванченко. – К.: МЛП, 2000. – 351 с.
22. Калакура Я. «Народ без ідеї, що храм без Бога». Національна ідея як українознавча проблема / Я.Калакура // Українознавство. – 2006. – №1. – С.74-79.
23. Канак Ф. Національна ідея: поняття й принципи / Ф.Канак // Розбудова держави. – 1994. – Ч.11. – С.16–23.
24. Караульна О. М. Парадигма українського культурно-національного відродження в українській та зарубіжній науковій думці кінця XIX – XX ст. / О.М.Караульна // Наукові праці: Наук.-метод. журн. – Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2007. – Т.74. – Вип.61. Історичні науки. – С.101–106.
25. Касьянов Г. Національні історії та сучасна історіографія: виклики й небезпеки при написанні нової історії України / Г.Касьянов, О.Толочко // Український історичний журнал. – №6. – 2012. – С.4–24.
26. Колесник І. Український гранд-нарратив: ретроспективи і перспективи. / І. Колесник // Ейдос. Альманах теорії та історії історичної науки. – К., 2008. – С.153–177.
27. Кондратьєва Д. А. Вплив поглядів П.Куліша на формування української національної ідеї. / Д.А. Кондратьєва // Вісник студентського наукового товариства ДонНУ. – Том 1. – №5. – 2013. – С.52–56.
28. Костенко Л. Гуманітарна аура нації, або Дефект головного дзеркала / Л.Костенко / Вступ. слово Б.Якимовича. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені І.Франка, 2001. – 52 с. (Серія «Дрібненька бібліотека», ч.3).
29. Коцур А. П. Українська національна ідея (вітчизняна державознавча думка XIX – початку XX ст.) / А.П.Коцур // Науковий вісник Чернівецького університету. Серія: Історія. – Чернівці, 1998. – Вип. 36. – С.88-96.
30. Куліш П. А. Хуторна поезія / П.А. Куліш. – Львів: Друкарня Товариства імені Т.Шевченка, 1882. – 137 с.
31. Купріячук О. В. Новітня історіографія українського національного руху другої половини XIX – початку XX століть [Текст]: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.06 / Купріячук Ольга Володимирівна; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2012. – 15 с.
32. Липинський В. Листи до братів-хліборобів. Про ідею і організацію українського монархізму / В.Липинський // Твори. Політологічна секція. – Т.6. – Кн. 1. – К., Філадельфія, 1995. – 470 с.
33. Лотоцький О. Сторінки минулого. Частина перша. / О.Лотоцький. – Видання української православної церкви в США, 1966. – 286 с.
34. Медвідь Ф. Українська національна ідея як детермінанта державотворчих процесів / Ф.Медвідь // Політичний менеджмент. – №1. – 2005. – С. 35–43.
35. Михальчук К. Автобіографічна записка. В кн. Самі про себе. Автобіографії видатних українців XIX-го століття; ред. Луцький Ю. / Кость Михальчук. – Нью-Йорк: Видання Української Вільної Академії наук у США. – 1989. – С.219–225.
36. Побірченко Н. С. Педагогічна і просвітницька діяльність українських Громад у другій половині XIX – на початку XX століття (у двох книгах). Книга І. Київська громада / Н.С.Побірченко. – К.: Науковий світ, 2000. – 307 с.
37. Розумний М.М. Суспільні ідеї як чинник формування політичної нації: Автореф. дис... д-ра політ. наук: 23.00.03 / М.М. Розумний ; Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. – К., 2007. – 36 с.
38. Русова С. Мої спомини / С.Русова // За сто літ. – 1928. – Кн.2. – С. 135–175.
39. Сміт Ентоні Д. Національна ідентичність / Пер. з англійської П.Таращука / Ентоні Д. Сміт. – К.: Основи, 1994. – 224 с.
40. Сухий О. Сучасна історична наука в Україні: візії та напрями. / О.Сухий // Україна-Європа-Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини. – 2012. – Вип. 10. – С.24–34.
41. Чикаленко Є. Спогади (1861-1907) / Є.Чикаленко. – Нью-Йорк: Українська вільна академія наук у США, 1955. – 502 с.
42. Эткинд А. Внутренняя колонизация. Имперский опыт России / Александр Эткинд; авториз. пер. с англ. В.Макарова. – М.: Новое литературное обозрение, 2013. – 448 с.: ил.

43. Янков И. Метафоры исторического повествования и ритуальная проработка прошлого в постколониальном контексте. Рецензия на книгу: Эткинд А. (2013) Внутренняя колонизация, М.: НЛО. / И. Янков // Социология власти. – № 2. – 2014. – С.225–263.
44. Ankersmit F. History and Topology: The Rise and Fall of Meta-phora. University of California Press, 1994, p. 13.

REFERENCES

1. Ankersmyt F. R. Ystoryia y topolohiia: vzlet y padenye metaforы / per. s anhl. M. Kukartseva, E. Kolomoets, V. Kashaev / F. R. Ankersmyt. – М.: «Kanon+» ROOY «Reabylytatsyia», 2009. – 400 s.
2. Antonovych V. Zapyska v spravi obmezhen ukrainskoi movy. V kn.: Syn Ukrainy: Volodymyr Bonifatiiovych Antonovych. U 3-kh tomakh. T. 2. / V. Antonovych. – К.: Zapovit, 1997. – 448 s.
3. Vzhozek V. Ystoryohrafiya kak yhra metafor: sudby «novoї ystorycheskoi nauky» [Elektronnyi resurs] / V. Vzhozek // Odyssei: Chelovek v ystoryy / AN SSSR. Yn-t vseobshch. ystoryy. – М.: Nauka, 1991. – 1991: Kulturno-antropolohycheskaia ystoryia sehodnia / Otv. red. A. Ia. Hurevych. – 192 s. Rezhym dostupu do resursu: <http://abuss.narod.ru/Biblio/vzhozek>.
4. Vzhozek V. Istoriia–Kultura–Metafora. Postannia neklasychnoi istoriohrafiy; Pro ystorychne myslennia: Monohrafiia / Voitsek Vzhosek; per. z polsk. V. Sahana, V. Sklokina, S. Sieriakova; nauk. red. A. Kyrydon, S. Troian, V. Sklokin. – К.: Nika-Tsentr, 2012. – 296 s. – (Seriia «Idei ta Istoriy» Vyp. 7).
5. Vzhozek V. Klassycheskaia ystoryohrafiya kak nosytel natsyonalnoi (natsyonalystycheskoi) ydey. / V. Vzhozek // Dyaloh so vremenem. – № 30. – 2010. – S. 5–13.
6. Vozniak S. Natsionalna ideia yak kontsentrovanyi vyiv tsinnisnykh oriientatsii ukrainskoho narodu: vikhy ystorychnoho rozvytku [Elektronnyi resurs]. / S. Vozniak // Rezhym dostupu do resursu: newright.primordial.org.ua/voznjak.
7. Hyrych I. B. Koly z'iavyvsia politychni ukrainets [Elektronnyi resurs] / Ihor Borysovych Hyrych // Tyzhden.ua. – 2012. – №34 (251). – S. 36–38.
8. Hyrych I. B. Ukrainski intelektualy i politychna okremishnist (seredyna XIX – pochatok XX st.): Monohrafiia. / I. B. Hyrych. – К.: Ukrainskyi pysmennyk, 2014. – 496 s.
9. Hyrych I. Kyivski idei i ukrainska sprava / I. Hyrych // Pam'iat stolit. – Traven-cherven, № 3. – 1998. – S. 5–23.
10. Hyrych I. Formuvannia modernoi ukrainskoi natsii. Teoriia i suspilni vyklyky (druha polovyna XIX st.) / I. Hyrych // Istoriia i suspilstvoznavstvo v shkolakh Ukrainy: teoriia ta metodyka navchannia. – 2011. – № 5. – S. 39–42.
11. Hryniv O. Ukrainska natsionalna ideia yak problema nauky. / O. Hryniv // Etnichna istoriia narodiv Yevropy: zb. nauk. pr. / Kyiv. nats. un't im. T. Shevchenka. – К., 2001. – Vyp. 9. – S. 4–8.
12. Hundorova T. «Vnutrishnia kolonizatsiia» – povturna kolonizatsiia [Elektronnyi resurs] / T. Hundorova // Krytyka. – № 9–10 (167–168). – 2011. – Rezhym dostupu do resursu: krytyka.com/ua/articles/vnutrishnya-kolonizatsiia-povturna-kolonizatsiia.
13. Hunchak T. Vstupne slovo naukovoho redaktora / T. Hunchak / V kn.: Tysiacha rokiv ukrainskoi suspilno-politychnoi dumky. U 9-ty t. – К.: Dnipro, 2001. – T. 9. 1989-2001 roky / Peredm., upor., prym. Iu. Shapoval. – S. 7–11.
14. Dziuba I. Ideolohichni detsybely «dialohu kultur». / I. Dziuba // Suchasnist. – 1998. – Ch. 11. – S. 63–88.
15. Dialohy pro ukrainsku natsionalnu spravu. Lysty z Naddniprianskoi Ukrainy. V kn.: Tysiacha rokiv ukrainskoi suspilno-politychnoi dumky : u 9-ty t. – К.: Dnipro, 2001. T. 5 – Kn. 2. – (Kinets XIX – pochatok XX st.) / Upor., prym. O. Slipushko. – S. 100–118.
16. Drahomanov M. Chudatski dumky pro ukrainsku natsionalnu spravu. Vydannia tretie. / M. Drahomanov. – Kyiv: Drukarnia A. I. Hrosmana, 1913. – 159 s.
17. Iehunova-Shcherbyna S. Odeska hromada kintsia 1870-kh rokiv. Spomyny // Za sto lit. – 1928. – № 2. – S. 189–199.
18. Zhytetskyi I. Kyivska hromada za 60-tykh rokiv. / I. Zhytetskyi // Ukraina: naukovyi dvokhmisiachnyk ukrainoznavstva. – 1928. – Kn. 1. – S. 91–125.
19. Zhulynskyi M. H. Yak vhamuvaty dukhovnu spravu, abo poshuky shliakhiv nabuttia vtrachenoї batkivshchyny. / M. H. Zhulynskyi // Naukovi zapysky. Tom 18, Teoriia ta istoriia kultury / Natsionalnyi universytet «Kyievo-Mohylianska akademiia». – К.: KM «Academia», 2000. – S. 5–15.
20. Ivanova L. H. Hromadiivskyi rukh 60-kh rr. XIX st. v Ukraini: problemy, ideolohiia. / L. H. Ivanova, R. P. Ivanchenko. – К.: MILP, 1999. – 128 s.
21. Ivanova L. H. Suspilno-politychni rukh 60-kh rr. XIX st. v Ukraini : do problemy stanovlennia ideolohii / L. H. Ivanova, R. P. Ivanchenko. – К.: MILP, 2000. – 351 s.
22. Kalakura Ia. «Narod bez idei, shcho khram bez Boha». Natsionalna ideia yak ukrainoznavcha problema / Ia. Kalakura // Ukrainoznavstvo. – 2006. – № 1. – S. 74–79.

23. Kanak F. Natsionalna ideia: poniattia i pryntsyipy / F. Kanak // Rozbudova derzhavy. – 1994. – Ch.11. – S. 16–23.
24. Karaulna O. M. Paradyhma ukrainskoho kulturno-natsionalnoho vidrozhennia v ukrainskii ta zarubizhnii naukovi dumtsi kintsia KhKh – KhKh st. / O. M. Karaulna // Naukovi pratsi: Nauk.-metod. zhurn. – Mykolaiv: Vyd-vo MDHU im. Petra Mohyly, 2007. – T. 74. – Vyp. 61. Istorychni nauky. – S. 101–106.
25. Kasianov H. Natsionalni istorii ta suchasna istoriohrafii: vyklyky i nebezpeky pry napysanni novoi istorii Ukrainy. / H. Kasianov, O. Tolochko // Ukrainskyi istorychnyi zhurnal. – № 6. – 2012. – S. 4–24.
26. Kolesnyk I. Ukrainskyi hrand-naratyv: retrospektyvy i perspektyvy. / I. Kolesnyk // Eidos. Almanakh teorii ta istorii istorychnoi nauky. — K., 2008. – S. 153–177.
27. Kondratieva D. A. Vplyv pohliadiv P. Kulisha na formuvannia ukrainskoi natsionalnoi idei. / D. A. Kondratieva // Visnyk studentskoho naukovohto tovarystva DonNU. – Tom 1. – № 5. – 2013. – S. 52–56.
28. Kostenko L. Humanitarna aura natsii, abo Defekt holovnoho dzerkala. / L. Kostenko / Vstup. slovo B. Yakymovycha. – Lviv: Vydavnychiy tsentr LNU imeni I. Franka, 2001. – 52 s. (Serii «Dribnenka biblioteka», ch.3).
29. Kotsur A. P. Ukrainska natsionalna ideia (vitchyzniana derzhavoznavcha dumka XIX – pochatku XX st.) / A. P. Kotsur // Naukovi visnyk Chernivetskoho universytetu. Serii: Istoriia. – Chernivtsi, 1998. – Vyp. 36. – S. 88–96.
30. Kulish P. A. Khutorna poeziia / P. A. Kulish. – Lviv: Drukarnia Tovarystva imeni T. Shevchenka, 1882. – 137 s.
31. Kuprianchuk O. V. Novitnia istoriohrafii ukrainskoho natsionalnoho rukhu druhoi polovyny XIX – pochatku XX stolit [Tekst]: avtoref. dys. ... kand. ist. nauk: 07.00.06 / Kuprianchuk Olha Volodymyrivna; Kyiv. nats. un-t im. Tarasa Shevchenka. – K., 2012. – 15 s.
32. Lypynskyi V. Lysty do bratuv-khliborobiv. Pro ideiu i orhanizatsiiu ukrainskoho monarkhizmu / V. Lypynskyi // Tvory. Politolohichna sektsiia. – T. 6. – Kn. 1. – K., Filadelfiia, 1995. – 470 s.
33. Lototskyi O. Storinky mynuloho. Chastyna persha. / O. Lototskyi. – Vydannia ukrainskoi pravoslavnoi tserkvy v SShA, 1966. – 286 s.
34. Medvid F. Ukrainska natsionalna ideia yak determinanta derzhavotvorchykh protsesiv. / F. Medvid // Politychnyi menedzhment. – № 1. – 2005. – S. 35–43.
35. Mykhalchuk K. Avtobiohrafichna zapyska. V kn. Sami pro sebe. Avtobiohrafii vydatnykh ukraintsev XIX-ho stolittia; red. Lutskyi Iu. / Kost Mykhalchuk. – Niu-Iork: Vydannia Ukrainskoi Vilnoi Akademii nauk u SShA. – 1989. – S. 219–225.
36. Pobirchenko N. S. Pedahohichna i prosvitnytska diialnist ukrainskykh Hromad u druhoi polovyni XIX – na pochatku XX stolittia (u dvokh knyhakh). Knyha I. Kyivska hromada / N. S. Pobirchenko. – K.: Naukovi svit, 2000. – 307 s.
37. Rozumnyi M.M. Suspilni idei yak chynnyk formuvannia politychnoi natsii: Avtoref. dys... d-ra polit. nauk: 23.00.03 / M.M. Rozumnyi ; Kyiv. nats. un-t im. T.Shevchenka. – K., 2007. – 36 s.
38. Rusova S. Moi spomyny / S. Rusova // Za sto lit. – 1928. – Kn.2. – S. 135–175.
39. Smit Antoni D. Natsionalna identychnist / Per. z anhliiskoi P.Tarashchuka / Antoni D. Smit. – K.: Osnovy, 1994. – S. 24.
40. Sukhyi O. Suchasna istorychna nauka v Ukraini: vizii ta napriamy. / O. Sukhyi // Ukraina-Ievropa-Svit. Mizhnarodnyi zbirnyk naukovykh prats. Serii: Istoriia, mizhnarodni vidnosyny. – 2012. – Vyp. 10. – S. 24–34.
41. Chykalenko Ie. Spohady (1861-1907). / Ie. Chykalenko. – Niu-Iork: Ukrainska vilna akademiia nauk u SShA, 1955. – 502 s.
42. Etkynd A. Vnutrenniaia kolonyzatsiia. Ymperskyi oput Rossyy / Aleksandr Etkynd; avtoryz. per. s anhli. V. Makarova. – M.: Nove lyteraturnoe obozrenye, 2013. – 448 s.: yl.
43. Iankov Y. Metaforu ystorycheskoho povestvovanyia y rytualnaia prorabotka proshloho v postkolonyalnom kontekste. Retsenzii na knyhu: Etkynd A. (2013) Vnutrenniaia kolonyzatsiia, M.: NLO. / Y. Yankov // Sotsyolohyia vlasty. – № 2. – 2014. S. 225–263.
44. Ankersmit F. History and Tropology: The Rise and Fall of Meta-phora. University of California Press, 1994, p. 13.

Нагайко Т. Украинская национальная идея как историографическая метафора (к истории громадского движения второй половины XIX в.).

В публикации автором проанализированы теоретические историософские постулаты и исследовательские работы ученых, в которых рассматривается историографическая дефиниция, обозначающая стремление украинцев, как нации, к самостоятельному государственному развитию. Ключевым центром этого процесса признается громадское движение второй половины XIX в., во многом сформировавшее и обозначившее основные грани украинской национальной идеи. Теоретические

смыслы темы базируются на знакомстве автора с работами Ф. Анкерсмита, В. Вжосека, Ж. Ле Гоффа, А. Гуревича, П. Нора, Э. Смита и др. Некоторые из их взглядов цитируются и рассматриваются во вступительной части статьи. Особое значение уделяется трактовке «метафоры», как понятийной и сущностной категории философско-исторического контекста. В разрезе анализа наработок отечественной гуманитаристики приводятся трактовки и оценочные суждения относительно украинской национальной идеи представителей громадского движения, философов, историков, историографов. Через анализ массива исследовательских работ раскрывается значение культуры как основы для вызревания национальных стремлений украинского народа.

Ключевые слова: украинская национальная идея, историографическая метафора, историописание, громадское движение, культура.

Nahaiko T. Ukrainian National Idea as a Historiographical Metaphor (in ref. to the History of Community Movement in the second half of the 19th century).

The author, through the analysis of theoretical and historiosophical principles and scientific researching, looks into historiographical definition that covers the intention of Ukrainian society as a nation to its independent state development. The key concentric circle of this process is the public movement of the second half of the 19th century, the movement to a large extent shaped and denoted main borderlines of Ukrainian national idea. Theoretical points of this subject are based on author's acquaintance with works of F. Ankersmit, W. Wrzosek, J. Le Goff, A. Hurevich, P. Nor, E. Smith, and others. Some of their points are viewed and cited in the opening. Special place is taken for interpreting the «metaphor» as a category of notion and essence in philosophical and historical context. In terms of analysis of works of a national humanitaristics some interpretations and value judgments regarding Ukrainian national idea expressed by the representatives of community movement, philosophers, historians, historiographers etc. are mentioned. The meaning of culture as a basis for a place where national intents of Ukrainian society are getting ripe, is clearly revealed through the mass of research works being studied.

Key words: Ukrainian national idea, historiographical metaphor, history writing, community movement, culture.

Одержано 26.09.2016

УДК 930.24:271.4] (477)

Тарас Пшеничний
(Київ)

**ДЕРЖАВНІСТЬ І ДУХОВНІСТЬ: СУЧАСНИЙ ПОГЛЯД
НА ДЕРЖАВОТВОРЧІ ПРОЦЕСИ В УКРАЇНІ
У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХХ СТ.**

У статті представлено думку щодо впливу духовного феномену суспільства на державотворчі процеси в Україні у першій половині ХХ ст. Автор статті намагається показати, що окрім суспільно-політичних трансформацій, які відігравали і відграють важливу роль у виборі вектору руху суспільства, слід особливо відзначити місце духовного чинника у складних умовах ідентифікації нації. Здійснено спробу обґрунтування ролі церкви у вихованні нової генерації української еліти, показано роль церковних лідерів у побудові здорової парадигми в українському суспільстві.

Загалом, автором здійснено спробу показати, що духовність народу – це невід'ємна складова народної педагогічної моделі, на якій виховуються покоління. Вона синтезує низку важливих концептуальних характеристик зрілості соціуму до самовизначення: патріотизм, відчуття власної гідності, любов до батьківщини, повагу до історії свого народу тощо.

Ключові слова: державність, духовність, нація, національна ідея, ідеологія.

«Тільки в Батьківщині через законну рідну державу народ вповні
заспокоює свої духовні й суспільні потреби
та досягає найвищій ступеню ладу, безпеки і добробуту»
(Патріарх Йосип Сліпий)

Історія української державності пов'язана зі складними процесами духовного, ментального та культурного самовизначення українського народу. Окрім суспільно-політичних трансформацій, які відігравали і сьогодні відграють важливу роль у виборі вектору руху